

VKP(b) CK Politbiuras ir 1939–1941 m. prijungtų prie SSRS teritorijų sovietizavimas

Po to, kai tyrinėtojams buvo atidarytos buvusio Centrinio partijos archyvo durys, pirmą kartą atsirado galimybė prie ypatingos svarbos istorinio šaltinio – VKP(b) CK Politbiuro protokolų, taip pat respublikinių komunistų partijų CK dokumentų. Šio pranešimo užduotis – ištirti, kas buvo bendra sovietizuojant 1939–1941 m. prie SSRS prijungtas teritorijas ir kuo jų sovietizavimas, kurį vykdė Josifo Stalino vadovybė, ypatingas.

1939 m. rugsėjo 7 d. Stalinas Kominterno generaliniam sekretoriui Georgijui Dimitrovui pareiškė, kad karas vyksta tarp dviejų kapitalistinių šalių grupių dėl viešpatavimo pasaulyje. „Mes ne prieš tai, kad jos gerokai pasipeštų tarpusavyje ir susilpnintų viena kitą. Būtų neblogai, jei Vokietijos rankomis būtų pakirsta turtingiausių kapitalistinių šalių (ypač Anglijos) padėtis. Hitleris, pats to nesuprasdamas ir nenorėdamas, ardo, pakerta kapitalizmo sistemą“. Apibūdinęs Lenkiją kaip fašistinę valstybę jis pasakė: „Šios valstybės sunaikinimas dabartinėmis sąlygomis reikštų, jog viena buržuazine fašistine valstybe tapo mažiau! Kas būtų bloga, jei Lenkijos sutriuškinimo atveju mes išplėstume socialistinę sistemą naujose teritorijose ir naujiems gyventojams“¹.

Taigi naujų būsimų SSRS teritorijų sovietizavimo uždavinys buvo iškeltas dar prieš įsiveržiant sovietinei armijai į Lenkijos teritoriją.

Įsiveržimas turėjo prasidėti nuo užimamų teritorijų „valymo“. Rugsėjo 8 d. Lavrentijus Beriia vidaus reikalų liaudies komi-

sarams Ivanui Serovui Ukrainoje ir L. Canavai Baltarusijoje įsakė sudaryti devynias operatyvines čekistų grupes, priskirtas kiekvienai armijai. Jos turėjo judėti kartu su armija ir užimti visas ryšių įstaigas, bankus, izdo, spaustuvių, laikraščių redakcijų, valstybinių archyvų, kalėjimų patalpas; steigti laikinas valdžios struktūras, slopinti „kontrrevoliuciją“; suimti stambius valdininkus, politinių partijų vadovus, baltagvardiečių emigrantų organizacijų, specialiųjų tarnybų agentūrų narius; atimti iš gyventojų ne tik ginklus, bet ir radijo imtuvus².

Rugsėjo 17 d., įžengusios į Lenkijos teritoriją kartu su Raudonosios armijos daliniais, čekistų operatyvinės grupės organizavo masinius areštus. Tik viena iš devynių grupių iki rugsėjo 28 d. suėmė 1923 žmones. Čekistai naikino buvusios Lenkijos valstybės valdžios organus ir kūrė laikinas miestų valdybas, valstiečių komitetus, darbininkų gvardiją. „Didesnę dalį jų sulaikytų karininkų, policininkų, dvarininkų, valdininkų darbininkų gvardijos nariai sušaudydavo vietoje“, – pasakojo vienas iš srities komitetų sekretorių Ukrainos komunistų partijos suvažiavime. Partinė vadovybė pateisino plėšimus ir žudymus kaip klasių kovos išraišką³.

Nuo 1939 m. rugsėjo 17 d. iki spalio 1 d. Ukrainos ir Baltarusijos frontų daliniai užėmė 190 tūkst. kvadratinį kilometrų teritoriją su beveik 13 mln. gyventojų. Daugiau nei 240 tūkst. Lenkijos armijos kariškių, policininkų, pasieniečių, valdininkų buvo paimta į nelaisvę.

1939 m. spalio 1 d. VKP(b) CK Politbiuras patvirtino plačią užimtų teritorijų sovie-

tizavimo programą⁴. Joje numatyta spalio 22 d. Ukrainoje ir Baltarusijoje organizuoti rinkimus į Liaudies susirinkimus, kurie turėjo paskelbti sovietų valdžią, nutarti dėl stojimo į SSRS, įtvirtinti dvarininkų žemių perdavimą valstiečių komitetams, nacionalizuoti bankus, pramonės, prekybos ir komunalines įstaigas. Teisę kelti kandidatus į Liaudies susirinkimą turėjo valstiečių komitetai, darbininkų gvardijos susirinkimai, laikinosios miesto valdybos, įmonių darbininkų kolektyvai. Paskui sričių susirinkimuose kandidatų „patikėtiniai“ turėjo „susitarti“ dėl bendros kandidatūros iš srities. Taigi „rinkti“ reikėjo vieną iš vieno, kaip tai buvo daroma visoje SSRS teritorijoje.

Politbiuras nurodė skubiai pradėti kurti partines organizacijas, tuo tikslu demobilizuoti iš Raudonosios armijos 1800 komunistų ir nusiųsti 3500 partijos narių iš USSR ir BSSR. Į kiekvieną vaivadiją UKP(b) CK ir BKP(b) CK turėjo paskirti įgaliotinius. Jie privalėjo koordinuoti visas užimtų sričių sovietizavimo priemones, sukurti pagrindinius valdžios centrus – partijos komitetus ir jų aparatą. Nurodyta įkurti ir fabričių bei gamyklų komitetus kaip profsąjungos organus.

Iki rinkimų turėjo veikti laikinosios sričių valdybos, kurios vykdytų funkcijas, būdingas sričių darbininkų deputatų vykdomiesiems komitetams. Jos turėjo paskirti komisarų į visus bankus; į Lvovą ir Balstogę buvo komandiruoti taip pat SSRS valstybinio banko įgaliotiniai. Visos bankų sąskaitos faktiškai buvo įšaldomos. Numatyta pereiti prie sovietinės valiutos sulyginant zlotą su rubliu, nors pirmojo perkamoji galia buvo gerokai didesnė. Operacijos su užsienio bankais buvo nutrauktos. Iš privačių asmenų indėlių leista išduoti ne daugiau kaip 300 zlotų per mėnesį ir tai tik leidus banko komisarui. Politbiuras nustatė druskos, degtųjų, žibalo, machorkos kainas.

Spalio 1 d. nutarimas tikslintas ir papildytas dar kelis mėnesius⁵. Jis buvo laikomas

pavyzdžiu ir sovietizuojant nuo Suomijos atplėštas teritorijas, Besarabiją ir Šiaurės Bukoviną, svarbiausia – tris Baltijos respublikas.

1939 m. spalio 4 d. Politbiuras patvirtino Ukrainos ir Baltarusijos komunistų partijų Centro komitetų įgaliotinius buvusiose Lenkijos vaivadijose, kurių daugelis vėliau tapo pirmaisiais partijos sričių sekretoriais. Spalio 7 d. priimtas nutarimas dėl komjaunimo organizacijų įkūrimo; spalio 11 d. VPSC darbuotojai pasiūsti kurti profesinių sąjungų⁶. Šitaip buvo ne tik įvedama bolševikų valdžia, bet ir padedamas pagrindas visos visuomenės totalitarinei kontrolei.

Po spalio 22 d. „rinkimų“ į „Liaudies susirinkimus“, jiems paskelbus sovietų valdžią ir nusiųstus kreipimusis į SSRS Aukščiausiąją Tarybą su prašymu priimti buusias Lenkijos vaivadijas į Sovietų Sąjungos sudėtį, penktoji SSRS aukščiausiojo įstatymų leidybos organo sesija lapkričio 1–2 d. „vėl sujungė“ Vakarų Ukrainą su USSR ir Vakarų Baltarusiją su BSSR. Viačeslavo Molotovo kalba šioje sesijoje vainikavo Sovietų Sąjungos–Vokietijos bendradarbiavimą, kurio rezultatas – ketvirtasis Lenkijos padalijimas.

Po vadinamojo „savanoriško“ Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos įsijungimo į SSRS sudėtį stalininės vadovybės svarbiausiu rūpesčiu tampa jų suvienodinimas su visa Sovietų Sąjunga administraciniu, ekonominiu, finansiniu, socialiniu ir ideologiniu atžvilgiu.

Lapkričio mėnesį Politbiuras patvirtino SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką dėl SSRS pilietybės įgijimo prijungtų teritorijų gyventojams, gruodžio mėnesį – nutarimą dėl pasų išdavimo⁷.

Viena svarbiausių suvienodinimo krypčių – atlikti prijungtose žemėse tokį pat kaip SSRS administracinį padalijimą ir baigti kurti partijos ir sovietinius visų lygių organus. Gruodžio 4 d. Politbiuras priėmė nutarimą

įkurti 5 sritis Vakarų Baltarusijoje ir 6 – Vakarų Ukrainoje, nutarimą dėl partijos sričių komitetų ir sričių vykdomųjų komitetų biurų sudėties⁸. Remiantis šiuo nutarimu NKVD sričių valdybų viršininkai įėjo į partijos sričių biurų ir sričių vykdomųjų komitetų sudėtį.

Represijų mastas vėl prijungtose prie SSRS žemėse buvo kur kas didesnis nei apskritai šalyje. Kova su „priešiškais klasėmis“, „nacionalistine kontrrevoliucija“, „buožių likvidavimas“ SSRS vyko du dešimtmečius, o čia visa tai padaryta per kelis mėnesius. Areštų ir trėmimų tikslas – užtikrinti nekliudomą vakarinių Ukrainos ir Baltarusijos sričių sovietizavimą. Kartu tai buvo ir metodas niveliuoti prijungtas teritorijas socialiniu-politiniu atžvilgiu ir jas depolonizuoti.

Represijos dažniausiai buvo vykdomos tiesioginiu VKP(b) CK Politbiuro nurodymu. Būtent Politbiuras 1939 m. rugsėjo–spalio mėn. davė nurodymą uždaryti į lagerius kariškiams 15 tūkst. karininkų ir policininkų ir 25 tūkst. kareivių ir puskarininkų. Spalio 3 d. Politbiuras įgaliojo Ukrainos ir Baltarusijos frontų Karinės tarybas tvirtinti karinių tribunolų nuosprendžius skiriant aukščiausią bausmę civiliams ir kariškiams. Gruodžio 3 d. jis davė nurodymą suimti visus įrašytus į įskaitą lenkų karininkus. Iš viso buvo suimta apie 1000 žmonių.

Gruodžio 4 d. Politbiuras nutarė ištremti 21 tūkst. Lenkijos persikėlėlių šeimų. Iškeldinamųjų išsiuntimo ir turto panaudojimo tvarka sukonkretinta keliais to paties organo nutarimais. Remdamasis jais NKVD vasario 10 d. ištrėmė – tai buvo pirmasis trėmimas – beveik 140 tūkst. Lenkijos piliečių į Tolimosios Šiaurės rajonus. Žmonės turėjo gyventi tokiomis sąlygomis, kurios mažai kuo skyrėsi nuo GULAG'ų⁹.

1940 m. kovo 2 d. Politbiuras priėmė nutarimą ištremti į Kazachstaną 10-čiai metų visas suimtųjų šeimas ir karo belaisvių

karininkų bei policininkų gimines. Kitą dieną Berija, susitaręs su Stalinu, pateikė Politbiurui pasiūlymą sušaudyti 14,7 tūkst. Lenkijos karininkų ir policininkų, esančių Kozelsko, Starobelsko ir Ostaškovo lageriuose, ir 11 tūkst. vakarinių USSR ir BSSR sričių kalinių. Politbiuro kovo 5 d. nutarimu 21 857 lenkai balandžio–gegužės mėn. sušaudyti Katynės miške, Charkove, Kalininge, Minske ir Kijeve. Balandžio mėnesį į bevandenės Kazachstano stepes ištremtos ir sušaudytųjų šeimos – 66 tūkst. moterų, senelių ir vaikų¹⁰.

Birželio 29 d. į šiaurinius rajonus iškeldinti 76 382 pabėgėliai iš centrinių Lenkijos rajonų¹¹. Vykdydama šias nežmoniškas akcijas valdžia ne tik depolonizavo prijungtas sritis, baugino gyventojus, bet ir siekė sudaryti materialines sąlygas organizuojamiems kolūkiams ir tarybiniais ūkiams. Jiems buvo perduodama žemė, galvijai, inventorių, ūkiniai ir gyvenamieji pastatai bei kitas persikėlėlių turtas. Specialiųjų iškeldinamųjų – miestų gyventojų – namai ir butai naudoti aprūpinant gyvenamuoju plotu partijos ir sovietų valdžios funkcionierius, RA vadovybę, komandiruojamus specialistus ir t. t.

Vakarinių Ukrainos ir Baltarusijos sričių ekonominio suvienodinimo programa pradėta įgyvendinti nuo naftos ir anglies pramonės nacionalizavimo. Gruodžio 3 d. Politbiuras patvirtino SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakus dėl visų kitų Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos teritorijoje esančių įmonių nacionalizavimo¹². Tai buvo taikoma ne tik stambioms ir vidutinėms gamykloms, bet ir visai poligrafijos pramonei, komunalinėms tarnyboms, mokslo ir gydymo įstaigoms, teatrams, muziejams, bibliotekoms, parduotuvėms, restoranams ir t. t.

Politbiuro 1939 m. gruodžio 8 d. nutarimu visi įmonių ir privačių asmenų atsiskaitymai nuo gruodžio 21 d. galėjo būti vykdomi tik sovietine valiuta¹³. Buvo leidžiama

išduoti indėlių likučius zlotais, bet ne daugiau kaip 300 rb.

1940 m. sausio pabaigoje patvirtinti liaudies ūkio planai USSR ir BSSR vakarinėms sritims, mažmeninės ir didmeninės kainos, vartotojų kooperacijos sistema, darbo apmokėjimo normos ir valstybinio socialinio draudimo tarifai, galioję SSRS teritorijoje¹⁴.

1940 m. kovo 17 d. Politbiuras patvirtino įstatymus dėl mokesčių ir rinkliavų įvedimo šiuose regionuose¹⁵. Valstiečiai atleisti nuo nepriemokų pagal visus mokesčius, buvusius Lenkijos valstybėje. Tuo pat metu jie ir kiti buvę Lenkijos piliečiai „išlaisvinti“ ir nuo visų sumų, išmokėtų jiems pagal socialinį draudimą. Taigi ir ši prijungtų prie SSRS teritorijų gyventojų santaupų rūšis buvo paimta sovietų valstybės naudai. Mokesčių sistema buvo siekiama užgniaužti privačią verslininkystę, skatinti kolūkių ir kooperatinę gamybą, kuriai mokesčiai sumažinti 25 proc.

Politbiuras priėmė keletą nutarimų dėl tarybinių ūkių, kolūkių ir mašinų-traktorių stočių (MTS) steigimo. Siekdamas užsitikrinti vargingiausių valstietijos sluoksnių simpatijas, Politbiuras nutarė supirkti 23,4 tūkst. galvijų, kad panaikintų vakarinių USSR ir BSSR sričių ūkiuose „karvių trūkumą“¹⁶.

1940 m. vasarą ir rudenį tam tikrų poslinkių įvyko taip pat Centro kultūros politikoje – pradėta leisti laikraščius ir žurnalus lenkų kalba, atidarytos lenkiškos mokyklos.

Tačiau šios priemonės negalėjo iš esmės pakeisti situacijos. Ne tik lenkų, bet ir ukrainiečių, ir baltarusių gyventojų nepasitenkinimas naująja valdžia didėjo ir peraugo į tautinį judėjimą. Tai savo ruožtu paskatino Stalino vadovybę sugriežtinti represijas.

1941 m. gegužės 14 d. Stalinas pasirašė nutarimą suimti ir išsiųsti į tremtį 20-čiai metų kontrrevoliucinių ir nacionalistinių organizacijų šeimų narius, taip pat nurodė apsvarstyti klausimą dėl analogiškos operacijos organizavimo Vakarų Baltarusijoje¹⁷.

Represuotųjų ir nelegalų šeimų iškeldinimas iš vakarinių Ukrainos sričių buvo organizuotas gegužės 22 d., Baltarusijoje – birželio 19 d. naktį į 20 d. Iš vakarinių USSR sričių buvo iškeldinta 11,5 tūkst., BSSR – 21–24 tūkst. žmonių¹⁸. Višinskio duomenimis, iš Ukrainos ir Baltarusijos vakarinių rajonų 1940–1941 m. iškeldinta 388 tūkst. lenkų.

1939 m. lapkričio 30 d. RA daliniai perėjo Suomijos sieną. Gruodžio 1 d. Stalino nurodymu Terijokio mieste sudaryta Liaudies vyriausybė, vadovaujama Oto Kusuneno, su kuriuo SSRS kitą dieną pasirašė savitarpio pagalbos ir draugystės sutartį. RA užimtoje teritorijoje, kur atskirų rajonų gyventojai kareliai nebuvo evakuoti į Suomijos gilumą, buvo įkurti šios vyriausybės vietos komitetai. Tačiau Raudonajai armijai perėjus į gynybą, pačios LDR vyriausybės egzistavimas Terijokio mieste tapo dviprasmiškas, nes pagal gruodžio 2 d. sutartį ši Karelijos sąsmaukos dalis turėjo būti perduota Sovietų Sąjungai. Sausio pabaigoje – vasario pradžioje Suomijos gyventojai buvo ištremti iš pafrontės sričių į sovietinės Karelijos gilumą. Daugiau nei 2000 žmonių apgyvendinta blogai įrengtuose barakuose ir verčiami dirbti miško paruošų darbus¹⁹.

Pagal 1940 m. kovo 12 d. taikos sutartį SSRS atitekusioje teritorijoje gyveno tik suomiai. Daugiau nei 400 tūkst. suomių persikėlė į Vakarų, už naujosios sienos. Todėl prijungtos žemės tapo beveik negyvenamos, o tai lėmė šio regiono sovietizavimo specifiką. Norint įkurti partines organizacijas, iš armijos buvo demobilizuota dalis partijos narių, Leningrado srities ir Karelijos ASSR sričių komitetai komandiravo čia savo kadrus, visoje Sovietų Sąjungoje buvo ieškoma suomių tautybės piliečių ir jie siunčiami į naujuosius SSRS rajonus. Visa tai leido įkurti partijos organus, kurie atitinkamai buvo atskaitingi Leningrado srities ir Karelijos ASSR sričių komitetams.

Kovo 31 d. Karelijos ASSR pertvarkyta į Karelijos-Suomijos sąjunginę respubliką. Oficialia valstybine kalba kartu su rusų ir karelių vėl tapo suomių kalba. Liepos 3 d. Politbiuras patvirtino O. Kuusineno kandidatūrą į Karelijos-Suomijos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko postą, P. Prokoneno – respublikos Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko postą. Liepos 6 d. jis patvirtino naujosios sąjunginės respublikos konstitucijos projektą ir Karelijos-Suomijos komunistų (bolševikų) partijos CK sudėtį.

Naujose teritorijose Politbiuras įgyvendino priemones, kurios jau buvo vykdomos USSR ir BSSR vakarinėse srityse.

Buvusių Suomijos teritorijų ūkinio panaudojimo klausimams buvo skirtas aukščiausiosios partinės instancijos 1940 m. gegužės 28 d. patvirtintas SSRS LKT ir VKP(b) CK nutarimas „Dėl priemonių atstatant ūkį naujuose Karelijos-Suomijos SSR ir Leningrado srities rajonuose“²⁰. Remiantis šiuo nutarimu visos pramonės įmonės perduotos Karelijos-Suomijos SSR Liaudies Komisarų Tarybai ir Leningrado srities vykdomajam komitetui, taip pat sąjunginiams atitinkamų profilių liaudies komisariatams. Ypatingas dėmesys buvo kreipiamas į durpių gavybos ir miško paruošų didinimą. Žuvies pramonės liaudies komisariatas turėjo įkurti žuvininkystės tarybinius ūkius, tuo tikslu perkėlus žvejų šeimas iš kitų SSRS dalių į Ladogos ežero, Vyborgo ir Suomių įlankos pakrantes. Norint plėtoti naujų regionų žemės ūkį, numatyta perkelti ten 40 tūkst. kolūkiečių šeimų. Žemės ūkio liaudies komisariatui pavesta skirti perkeltiems kolūkiams žemės, organizuoti MTS, kilnojamąsias remonto dirbtuves. Tarybinių ūkių liaudies komisariatas turėjo įkurti 10 tarybinių ūkių Karelijos-Suomijos SSR ir 2 Leningrado srityje. Gyvenamųjų namų atstatymui, ligoninėms, mokykloms ir t. t. skirta 30 mln. rublių. Šis nutarimas sukonkretintas keliais vėlesniais Politbiuro nutarimais.

Taigi svarbiausias veiksnys, sulaikantis šio regiono sovietizavimo procesą, buvo gyventojų stoka. Kremliaus šeimininkai puoselėjo planus užgrobti visą Suomiją – apie tai kalbėjo V. Molotovas Berlyne derybų su Adolfu Hitleriu ir Joachimumu von Ribbentropu metu.

1940 m. gegužės pabaigoje, pasinaudodama sunkia karine Anglijos ir Prancūzijos padėtimi, Stalino vadovybė pradėjo įgyvendinti savo planus dėl Estijos, Latvijos ir Lietuvos. Nebuvo atmetamas ir karinis šių šalių prijungimo prie SSRS variantas. Birželio pradžioje NKVD, be kita ko, buvo pavesta parengti platų lagerių tinklą, kur tilptų daugiau nei 60 tūkst. karo belaisvių iš trijų kaimyninių valstybių²¹.

Po to, kai Lietuvos, Latvijos ir Estijos vyriausybėms buvo pateikti ultimatumai, sovietinė armija birželio 15–17 d. įžengė į šių Baltijos valstybių teritoriją. Kartu ten buvo nusiųsti ir ypatingieji Kremliaus įgaliotiniai: į Lietuvą – Vladimiras Dekanozovas, į Latviją – A. Višinskis, į Estiją – Andrejus Ždanovas. Kontroliuojant ir vadovaujant šiems įgaliotiniams buvo suformuotos Lietuvos, Latvijos ir Estijos „vyriausybės“, uždrausta konservatyviųjų ir sukarintų organizacijų veikla, atliktas valstybės aparato valymas, pakeista karinių pajėgų vadovybė. Politbiuro nutarimu į Pabaltijį buvo išsiųsti ir asmenys, glaudžiai susiję su SSRS NKVD. Antai birželio 27 d. šis organas SSRS įgaliotąjį atstovą Estijoje K. Nikitiną pakeitė V. Bočkariovu, buvusiu įgaliotojo atstovo patarėju pagal NKVD liniją. Liepos mėnesį prasidėjo nacionalinio elito atstovų areštai ir jų trėmimai²².

1940 m. liepos 10 d. Politbiuras įkūrė Pabaltijo karinę apygardą ir jos vadu patvirtino generolą pulkininką A. Loktionovą, gynybos liaudies komisaro pavaduotoją. Rugpjūčio 14 d. Politbiuras priėmė slaptą nutarimą „Dėl Estijos, Latvijos ir Lietuvos SSR armijų pertvarkymo“²³. Vietoj jų buvo įkurti 3 teritoriniai korpusai, kuriuose įvestos ka-

rinio komisaro pareigos. Netgi po to, kai SSRS ginkluotosiose pajėgose karinių komisarų pareigos buvo panaikintos ir paskirti vadų pavaduotojai politiniams reikams, Politbiuro rugpjūčio 27 d. sprendimu šiuose korpusuose kariniai komisarai buvo palikti. Gruodžio mėnesį buvusių Lietuvos, Estijos ir Latvijos armijų generolams, 24-ojo, 22-ojo ir 29-ojo teritorinių šaulių korpusų vadams R. Kliavinšui, G. Johansonui ir Vincui Vitkauskui buvo suteikti generolo leitenanto laipsniai, 17 kitų generolų – generolo majoro laipsniai²⁴. Tai vienintelis atvejis, kai buvo išsaugotos, nors ir kontroliuojamos, armijos buvusių valstybių, kurių teritorijos buvo prijungtos prie SSRS.

Baltijos armijų kariškiai iki pat 1941 m. gegužės nebuvo masiškai represuojami, tačiau SSRS NKVD paskubėjo suimti ir išsiųsti 1940 m. liepą–rugsėį į Kozelsko ir Juchново lagerius 5,5 tūkst. Lietuvoje ir Latvijoje internuotų lenkų.

1940 m. liepos pradžioje Baltijos respublikų parlamentai buvo paleisti ir paskirti nauji „rinkimai“. Jie suorganizuoti liepos 14–15 d. darant masinį spaudimą rinkėjams, naudojant sovietinę „technologiją“ – iškeliant tik vieną komunistų ir nepartinių bloko kandidatą. Žinoma, ir „rinkimų“ rezultatai buvo panašūs į tuos, kokie būdavo SSRS. Liepos 21–22 d. naujieji Lietuvos, Latvijos seimai ir Estijos Valstybės dūma paskelbė sovietų valdžią ir kreipėsi su „prašymu“ priimti šias respublikas į SSRS. 1940 m. rugpjūčio 3–6 d. SSRS Aukščiausioji Taryba patenkino jų „prašymus“.

Nelaukdamas, kol bus įformintas trijų respublikų įstojimas į SSRS, Politbiuras liepos 24 d. priėmė nutarimą dėl Estijos, Lietuvos ir Latvijos bankų ir stambiosios pramonės nacionalizavimo. Vyriausybės komisarai turėjo kontroliuoti bankus ir kredito įstaigas. Nurodyta privatiems asmenims iš indėlių išduoti ne daugiau kaip 100 kronų per mėnesį ir tai tik leidus banko komisarui. Turėjo būti

konfiskuoti visi brangieji metalai, tiek jų lydiniai, tiek juvelyriniai dirbiniai, brangakmeniai, papuošalai su jais, esantys juvelyrinėse parduotuvėse. Pramonės srityje buvo nacionalizuojamos visos įmonės, turinčios daugiau negu 20 darbininkų, taip pat tos, kuriose dirbo ne mažiau kaip 10 darbininkų, naudojančios variklius arba ypač svarbios. Į visas nacionalizuotas įmones paskirti komisarai. Personalui ir administracijai nurodyta toliau eiti savo pareigas²⁵. Kartu buvo rekomenduojama skirti įmonių savininkus valdytojų pareigoms, kad komisarai galėtų iš jų išmokti vadovauti ir tik paskui paimti įmonės valdymą į savo rankas.

Rugpjūčio 14 d. aukščiausioji partinė instancija patvirtino pamatinį VKP(b) CK ir SSRS LKT nutarimą dėl Baltijos respublikų sovietizavimo – „Dėl valstybės ir ūkio statybos Lietuvos SSR, Latvijos SSR ir Estijos SSR“²⁶. Trijų respublikų vyriausybėms pasiūlyta rugpjūčio 20–25 d. sušaukti ypatingąsias Liaudies seimų (Valstybės dūmos) sesijas, išklausti jose pranešimus dėl naujųjų konstitucijų projekto ir dėl sovietų valdžios aukščiausiųjų valstybinių organų įkūrimo. Kartu Seimas (Valstybės dūma) turėjo būti paskelbtas laikinąja respublikos Aukščiausiąja Taryba ir išrinkti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą, Prezidiumo pirmininką ir jo pavaduotojus. Be to, reikėjo įkurti respublikos Liaudies Komisarų Tarybą, suderinus jos sudėtį su VKP(b) CK Politbiuru. Laikina buvo leista cirkuliuoti dviem valiutomis; norint jas suartinti, numatyta įvykdyti kronos, lato ir lito infliaciją. Buvo gauta sankcija artimiausiomis dienomis nacionalizuoti garlaivių bendroves, panaudojant išpirkos elementus, tačiau ne daugiau kaip ketvirtis laivų vertės, ir stambias namų valdas. Reikėjo sudaryti sąrašą gamyklų ir fabričių, kuriuos buvo galima paleisti visu pajėgumu. Iškelta užduotis maksimaliai plėtoti pramonės gamybą ir gausinti miesto proletariatą. Stambius dvarininkų ūkius siūlyta ne-

skaldyti, o paversti pavyzdiniais valstybės ūkiais. Bežemiams ir mažžemiams valstiečiams nurodyta kurti bendro žemės dirbimo bendroves.

Politbiuras manė esant tikslinga palikti respublikose buvusį administracinį padalijimą: valsčius, apskritys ir t. t. Laikinais paliktos Baltijos respublikų sienos su BSSR ir RSFSR. Piliečiai negalėjo nei įvažiuoti, nei išvažiuoti iš Baltijos respublikų be specialių milicijos organų leidimų. Vėliau priimta keletas Politbiuro nutarimų sukonkretinant rugpjūčio 14 d. nutarimą, taip pat dėl krovinių, paskui ir lengvųjų automobilių nacionalizavimo²⁷.

Rugpjūčio 22 d. aukščiausioji partinė instancija patvirtino Aukščiausųjų Tarybų Prezidiumų pirmininkų kandidatūras, jų pavaduotojus ir Lietuvos, Latvijos ir Estijos SSR Liaudies Komisarų Tarybų pirmininkus, taip pat patikslino Lietuvos ir Latvijos seimų bei Estijos Valstybės dūmos sesijų darbotvarkę. Trijų respublikų įstatymų leidžiamieji organai turėjo išnagrinėti žemės klausimą, neleisti, kad kiti stambūs žemės savininkai būtų masiškai priskirti prie dvarininkų. Pirmiesiems buvo leidžiama palikti iki 30 ha žemės, o tai buvo gerokai daugiau, nei praktikuota kitose prijungtose prie SSRS teritorijose. Tą pačią dieną Politbiuras patvirtino A. Ždanovo, A. Višinskio ir V. Dekanozovo pateiktus Lietuvos, Latvijos ir Estijos SSR konstitucijų projektus²⁸.

Rugsėjo mėnesį Politbiuras patvirtino partijos CK biurų narių sąrašus, vidaus reikalų liaudies komisarų, Lietuvos, Latvijos ir Estijos delegacijų sudėtis SSRS–Vokietijos komisijose dėl pasikeitimo gyventojais²⁹.

Spalio 8 d. Politbiuras nutarė priimti Lietuvos, Latvijos ir Estijos komunistų partijas į VKP(b). Partijos narių stažas buvo skaičiuojamas nuo jų įstojimo į atitinkamą „broliškos komunistų partijos“ sudėtį dienos. Iki lapkričio 15 d. numatyta išduoti dokumentus partijos nariams ir kandidatams į narius;

nutarimas dėl kiekvieno iš jų turėjo būti priimamas partijos apskrities komiteto, o patvirtintas respublikos CK. Dėl to keletą mėnesių Baltijos respublikų partiniai organai daugiausia užsiėmė tuo, kad išdavinėjo naujus dokumentus partijos nariams. Faktiškai tai buvo pakartotinis priėmimas į partiją, kurio metu buvo atsijojami neproletariškos kilmės ir kitokie asmenys.

Kita Lietuvos, Latvijos ir Estijos KP(b) CK biurų užduotis buvo supaprastinti galiojusią respublikose valdymo sistemą ir vietoj jos sukurti darbo žmonių deputatų tarybų organus. Lietuvos KP(b) CK biuras išnagrinėjo šį klausimą spalio 17 d. ir įpareigojo LSSR laikinosios Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą iki rinkimų į vietos valdžios organus miestuose, apskrityse ir valsčiuose įkurti laikinus vykdomuosius komitetus. Kartu reikėjo panaikinti burmistrų – miestuose, apskričių viršininkų – apskrityse ir viršaičių – valsčiuose pareigas.

Lapkričio 10–19 d. VKP(b) CK Politbiuras priėmė nutarimą dėl valstybės valdžios vietos sovietinių organų įkūrimo apskrityse, miestuose, valsčiuose, apylinkėse dar prieš rinkimus į vietos tarybas³⁰. Respublikinio pavaldumo miestų vykdomieji komitetai ir apskričių vykdomieji komitetai buvo kuriami laikantis respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsako, valsčių, miestelių, apylinkių, apskrities pavaldumo miestų – laikantis apskričių vykdomųjų komitetų sprendimų. Apskričių komitetų pirmininkų kandidatūros turėjo būti pateiktos tvirtinti VKP(b) CK. Apskričių komitetai turėjo parinkti, o respublikos CK patvirtinti atitinkamus valsčių, vietinio pavaldumo miestų, miestelių ir apylinkių vykdomuosius komitetus. Šitaip buvo kuriama daugiapakopė nomenklatūros valdžios sistema, visiškai kontroliuojama partijos ir jos Politbiuro.

Rugsėjo 6 d. aukščiausioji partinė instancija patvirtino SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką dėl sovietinės pilie-

tybės įgijimo tvarkos, 1941 m. rugpjūčio mėnesį įvedė pasų sistemą³¹.

1940 m. lapkričio 22 d. Politbiuras po kelių atidėliojimo atvejų galiausiai įvedė Pabaltijyje tokius pat kaip SSRS atlyginimų, mokesčių, rinkliavų iš gyventojų ir mažmeninių kainų tarifus³². LSSR Liaudies Komisarų Tarybai buvo rekomenduota padidinti mokesčius privačioms prekybos ir pramonės įmonėms, smulkiajam verslui, naudojančiam samdomąjį darbą; sumažinti neapmokestinamo pelno minimumą privatiems prekybininkams ir verslo savininkams; galutinai atsiskaityti su mokesčiais iš buvusių nacionalizuotų įmonių savininkų, kurių įmonės buvo nacionalizuotos 1939–1940 m. Liaudies Komisarų Tarybai „leista“ nuo 1940 m. lapkričio 25 d. įvesti galiojančias SSRS pramonės prekių kainas. Kartu paliktos buvusios respublikoje kainos žemės ūkio mašinoms, padargams, mineralinėms trąšoms ir kai kurioms kitoms prekėms. Tą pačią dieną Politbiuras patvirtino panašius SSRS LKT ir VKP(b) CK dokumentus dėl Latvijos ir Estijos, taip pat nutarimą „Dėl priemonių, susijusių su sovietinės valiutos įvedimu Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje“³³. Mažesnės kai kurių prekių kainos trijose naujose respublikose paskatino Kremlių uždrausti pinigines perlaidas į Pabaltijį iš kitų regionų, pašto siuntų priėmimą iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos, apriboti atlyginimą kariškiams iki 500 rb per mėnesį. Toliau veikė muitinės ant buvusių su SSRS sienų.

Gruodžio 28 d. Politbiuras patvirtino SSRS LKT ir VKP(b) CK nutarimą „Dėl valstiečių ūkių mokesčių ir rinkliavų Lietuvos, Latvijos ir Estijos SSR“³⁴. Valstiečiai buvo atleisti nuo skolų pagal išperkamuosius mokesčius, „darbo žmonėms“ nurašytos mokesčių ir rinkliavų skolos. Tuo pat metu 100–200 proc. padidintas žemės mokes tis tiems, kurie turėjo daugiau kaip 30 ha, 50–100 proc. – buvusiems 10–30 ha žemės savininkams.

Sausio mėnesį patvirtinti trijų respublikų liaudies ūkio vystymosi planai. Pagrindinės plano užduotys Lietuvos SSR buvo industrializacija: statyti naujas įmones, reorganizuoti ir plėsti veikiančias ir anksčiau neveikusias gamyklas bei fabrikus, panaudoti visų rūšių žaliavas ir kurą (durpes), plėtoti statybos medžiagų pramonę ir plataus vartojimo prekių pramonę³⁵. Pagrindiniai plano Latvijos SSR uždaviniai – „visapusiškas socialistinės pramonės plėtojimas Latvijos SSR“. Buvo nustatyti ir Estijos ekonomikos „socialistinio planinio vystymosi“ tikslai.

Tuo pat metu, kai pramonė gana energingai buvo perorganizuojama į „socialistinius būgius“, žemės ūkis buvo pertvarkomas atsargiai ir neskubant. Konfiskavus dvarininkų žemes, tik Lietuvoje iki 1940 m. pabaigos 70 tūkst. bežemių ir vargingųjų valstiečių gavo žemės. Jiems buvo paskirtas 20 mln. rublių kreditas inventoriui ir pastatams įsigyti³⁶. 1941 m. vasario 19 d. Politbiuras patvirtino nutarimą, kuriame pirmiausia keliamas uždavinys aprūpinti karvėmis vargingųjų valstiečių ūkius, suteikti jiems kreditą sėklomis, organizuoti mašinų-arklių nuomos punktus, arteles ir draugijas bendram žemės dirbimui, skirti jiems pastatus ir smulkųjų inventorių.

Politbiuro 1941 m. kovo 31 d. nutarimu pirmą kartą įvestos privalomos žemės ūkio produktų duoklės valstybei. Jų mastai didėjo geometrine progresija ir priklausė nuo ūkyje turimos žemės dydžio. Buvo steigiami vis nauji tarybiniai ūkiai, tačiau plati kolektyvizacija Baltijos respublikose nebuvo vykdoma, kaip tai daryta kitose prijungtose prie SSRS 1939–1940 m. teritorijose.

Siekdamas suvienodinti Baltijos respublikas ne tik administraciniu ir ūkiniu, bet ir ideologiniu atžvilgiu, Politbiuras 1940 m. rugpjūčio 15 d. priėmė specialų nutarimą „Dėl priemonių spaudos klausimais Latvijoje, Lietuvoje ir Estijoje“, kurio pagrindą sudarė A. Višinskio siūlymai³⁷. Pagal šį nuta-

rimą iš užsienio buvo atšaukti visi korespondentai, atstovaujantys trijų šalių spaudai. Žiniasklaidos darbui respublikose organizuoti į jas buvo siunčiami spaudos skyriaus atstovai iš Užsienio reikalų liaudies komisariato. TASS'ui pavesta aptarnauti laikraščių ir žurnalų redakcijas. Lapkričio 23 d. Politbiuras pasiūlė įvesti griežtą kontrolę visai į Baltijos respublikas patenkančiai užsienio literatūrai. Ryšių liaudies komisariatas turėjo siųsti ją į Maskvą cenzūrai; prenumeruoti užsienio literatūrą buvo galima tik per sąjunginį susivienijimą „Meždunarodnaja kniga“³⁸.

1941 m. pavasarį Politbiuras sugriežtino baudžiamąją politiką Baltijos respublikose. Gegužės 16 d. SSRS valstybės saugumo liaudies komisaras Vsevolodas Merkulovas pasiūlė VKP(b) CK priimti tokį Politbiuro nutarimą:

„1. Leisti Lietuvos, Latvijos ir Estijos SSR NKGB ir NKVD suimti konfiskuojant turtą ir išsiųsti į lagerius nuo 5 iki 8 metų, o atlikus bausmę lageryje išsiųsti priverstiniam apgyvendinimui į tolimas Sovietų Sąjungos vietas 20-čiai metų tokias asmenų kategorijas:

a) aktyvius kontrrevoliucinių partijų dalyvius ir antisovietinių nacionalistinių baltagvardiečių organizacijų dalyvius;

b) buvusius „ochrankos“ tarnautojus, žandarus, policijos ir kalėjimų vadovaujančius darbuotojus, taip pat eilinius policininkus ir kalėjimų tarnautojus, apie kuriuos turima kompromituojančių duomenų;

c) buvusius stambius dvarininkus, fabrikantus ir stambius valdininkus iš buvusio Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybės aparato;

d) buvusius Lenkijos, Lietuvos, Latvijos ir Estijos ir Baltosios armijos karininkus, apie kuriuos yra kompromituojančių duomenų;

e) kriminalinius elementus, tęsiančius nusikalstamą veiklą.

2. Leisti Lietuvos, Latvijos ir Estijos SSR

NKGB ir NKVD suimti konfiskuojant turtą ir išsiųsti į tremtį apgyvendinimui tolimuose Sovietų Sąjungos rajonuose 20-čiai metų tokias asmenų kategorijas:

a) pirmame punkte (a, b, c, d) nurodytų kategorijų asmenų šeimas, arešto metu kartu su jais gyvenančius arba jų išlaikomus asmenis;

b) kontrrevoliucinių nacionalistinių organizacijų, kurių vadovai perėjo į nelegalią padėtį ir slepiasi nuo valdžios, dalyvių šeimų narius;

c) kontrrevoliucinių organizacijų, kurių vadovai nuteisti aukščiausia bausme, dalyvių šeimų narius;

d) asmenis, atvykstančius iš Vokietijos kaip repatriantai, taip pat vokiečius, užsirašiusius repatriuoti į Vokietiją ir atsisakiusius išvažiuoti, apie kuriuos turima duomenų apie jų antisovietinę veiklą ir įtartinus ryšius su užsienio žvalgybomis“³⁹.

Suimtųjų ir ištremiamų asmenų bylos turėjo būti nagrinėjamos SSRS NKVD Ypatingojo pasitarimo jau po to, kai šie asmenys bus išsiųsti į lagerius ir tremties vietas. Operaciją buvo planuojama įvykdyti per tris dienas, jai vadovauti pavesta Lietuvos, Estijos ir Latvijos SSR komunistų partijų CK kartu su SSRS NKGB ir NKVD. Į Lietuvą, Latviją ir Estiją turėjo važiuoti V. Merkulovas, jo pavaduotojas I. Serovas ir Berijos pavaduotojas Viktoras Abakumovas, taip pat daugiau nei 200 SSRS NKGB aukštosios mokyklos kursantų. Politbiuro protokoluose tokio nutarimo nėra, tačiau neabejotina, kad operacija buvo įmanoma tik patvirtinus Stalinui. Patvirtinimas gautas ne vėliau kaip gegužės 19 d. Tą dieną SSRS valstybės saugumo liaudies komisaras išsiuntė trijų Baltijos respublikų NKGB nurodymus, kaip pasirengti teritorijose „valymo operacijai“ ir ją įvykdyti siekiant pašalinti antisovietinį, socialiai pavojingą ir kriminalinį elementą⁴⁰.

Ataskaitą apie birželio 14 d. Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje įvykdytą operaciją V. Merku-

lovas pateikė VKP b) CK birželio 17 d. Jos duomenimis, Lietuvoje suimta 5664 žmonės, ištremta 10 187; Latvijoje atitinkamai 5625 ir 9546, Estijoje – 3178 ir 5978 žmonės. Iš viso trijose respublikose suimta 14 467 žmonės, ištremta 25 711 Pabaltijo piliečių. Tarp jų buvo 643 karininkai, demobilizavęsi iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos armijų po to, kai jos buvo įtrauktos į SSRS ginkluotųjų pajėgų sudėtį; 933 trijų teritorinių korpusų karininkai; 1603 policininkai ir žandarai⁴¹. Suimtuosius laikė Juchново ir Putivlio lageriuose karo belaisviams, o Vokietijai užpuolus SSRS iškart išvežė į GULAG'o lagerius. Iškeldinamieji buvo išsiųsti į tremties vietas, tačiau jau kelyje ešelonai nukreipti taip pat ir į pataisos darbų lagerius⁴². Taigi daugiau nei 40 tūkst. Pabaltijo gyventojų faktiškai buvo pasmerkti mirčiai nuo bado ir nepakeliamo darbo, kaip ir šimtai tūkstančių zekų iš kitų SSRS regionų.

Baltijos respublikų sovietizavimas baigėsi tuo, kad buvo likviduota privati žemės ir kitų gamybos priemonių nuosavybė, panaikintos visos buržuazinės laisvės, uždraustos partijos ir kitos nepriklausomos nuo VKP(b) organizacijos, tautos elitas ištremtas į tolimus SSRS rajonus, sukurta partinio ir sovietinio valdžios aparato nomenklatūra, teritorijos suvienodintos ekonominiu atžvilgiu. Tačiau sovietizavimas negalėjo pasiekti svarbiausio tikslo – priversti pagrindinę gyventojų dalį susitaikyti su jų įjungimu į SSRS ir paskatinti juos priimti socializmo „vertybes“.

Po Pabaltijo atėjo Besarabijos eilė. Birželio 26 d. sovietinė vyriausybė ultimatumo forma pareikalavo iš Rumunijos grąžinti Besarabiją ir perduoti jai šiaurinę Bukovinos dalį, apgyventą ukrainiečiais, tačiau niekuomet nepriklausiusią Rusijai. Birželio 28 d. Raudonosios armijos daliniai įžengė į šias teritorijas ir liepos 1 d. pasiekė naująją Sovietų Sąjungos–Rumunijos sieną.

Užėmus šias teritorijas, jau kitą dieną Politbiuras pavedė Ukrainos KP(b) CK sukur-

ti ten apskričių komitetus. Kartu buvo vykdomas ir teritorijos valymas, kurio metu iki liepos 3 d. operatyvinės grupės suėmė daugiau nei 900 žmonių; 244 žmones suėmė pasienio būriai. Čekistai suimdavo ir apklausdavo netgi tokius senelius kaip 83 metų kunigaikštis Dolgorukovas. Neišlaikęs jų pasiūlymų, kunigaikštis nusižudė⁴³.

Liepos 9 d. Politbiuras suteikė kariniams tribunolams teisę nagrinėti kontrrevoliucinių nusikaltimų ir banditizmo bylas ir kvalifikuoti jas pagal atitinkamus USSR Baudžiamojo kodekso straipsnius⁴⁴. Areštai ir trėmimai ypač suintensyvėjo po to, kai Besarabijoje ir Šiaurės Bukovinoje rugsėjo mėnesį buvo įvesta pasų sistema ir gyventojų registracija. Ji turėjo prasidėti 1940 m. lapkričio 1 d. ir baigtis 1941 m. sausio 15 d.

Skubiai įvesta bankų sistemos ir pramonės kontrolė. Liepos 2 d. Politbiuras priėmė nutarimą dėl perėjimo prie sovietinės valiutos ir dėl bankų; į bankus pasiųsti komisari. Iš indėlių buvo galima paimti ne daugiau kaip 200 rb per mėnesį. Bankų seifuose saugomos vertybės konfiskuotos. Fizinių ir juridinių asmenų įsiskolinimai bankams nebuvo panaikinti⁴⁵.

Liepos 9 d. aukščiausioji partinė instancija patvirtino Moldavijos ASSR LKT pasiūlymą pertvarkyti ją į sąjunginę respubliką⁴⁶. Rugsėjo 2 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos VII sesija priėmė atitinkamą nutarimą. Didžioji Besarabijos dalis įtraukta į MSSR sudėtį, jos pietiniai rajonai – į USSR sudėtį. Prijungtose prie Moldavijos SSR žemėse paliktas padalijimas į apskritis ir tuo pat metu įkurti 52 rajonai su partijos rajono komitetais ir rajono vykdomaisiais komitetais. Rugsėjo 14 d. Ukrainos KP(b) Moldavijos srities organizacija pertvarkyta į Moldavijos komunistų partiją. Jos Politbiuro CK pirmuoju sekretoriumi paskirtas P. Borodinas, MSSR vyriausybės vadovu – T. Konstantinovas.

1940 m. rugsėjo mėnesį sudaryta Sovietų Sąjungos–Vokietijos mišri komisija dėl

pasikeitimo gyventojais⁴⁷. Vakarų Ukrainoje ir Vakarų Baltarusijoje 1939 m. rudenį ir žiemą į vokiečius valdžia žiūrėjo palankiai, o nuo 1940 m. vasaros į juos šiose srityse ir Moldavijoje buvo žiūrima kaip į galimus arba potencialius hitlerinės Vokietijos agentus. 1940 m. spalio 7 d. Politbiuras priėmė nutarimą paspartinti „folksdoičė“ išvažiamą iš naujai prijungtų teritorijų.

Rugpjūčio 14 d. Politbiuras patvirtino SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų projektus dėl žemės, bankų, pramonės ir prekybos įmonių, geležinkelio transporto bei vandens transporto, ryšių priemonių nacionalizavimo, rugpjūčio 15 d. – nutarimą dėl gyventojų mokesčių ir rinkliavų iš gyventojų bei valstiečių ūkių Besarabijoje ir Šiaurės Bukovinoje⁴⁸. Kaip ir Pabaltijyje, gyventojai buvo atleisti nuo įsiskolinimų už Rumunijos mokesčius, įvestas pelno mokestis ir rinkliava gyvenamojo būsto ir kultūros reikmėms, taip pat žemės ūkio mokestis. Tą pačią dieną Politbiuras šiame regione įvedė darbo užmokesčio ir socialinio draudimo sistemą, veikusią SSRS teritorijoje. Rugpjūčio 17 d. įvestas privalomas grūdų ir kitų žemės ūkio produktų tiekimas valstybei, rugpjūčio 19 d. patvirtintas nutarimas, kuriuo patvirtinamas rudens sėjos planas ir numatyta kiekviename valsčiuje įkurti po vieną MTS buvusių dvarininkų sodybose ir vienuolynuose. Ypatingas dėmesys buvo kreipiamas į maisto ir konservų pramonės, vyno gamybos pramonės, druskos, anglies gavybos, naftos perdirbimo pramonės plėtojimą. Rugsėjo 13 d. Politbiuras nustatė ribines žemės naudojimo normas: nuo 20 ha Izmailo, Akermano, Benderų rajonuose iki 7 ha Chotino rajone.

1940–1941 m. žiemą aktyviai pradėta steigti tarybinius ūkius, kolūkius ir naujas MTS; dėl to Politbiuras priėmė keletą nutarimų⁴⁹.

Bijodamas prieš pat karo pradžią gauti smūgį į nugarą iš antisovietinių jėgų atstovų

pusės, Politbiuras nutarė suimti socialiai pavojingus elementus ir „kontrrevoliucionierius“ ir kartu ištremti jų šeimas, kaip tai padaryta Baltijos respublikose ir USSR ir BSSR vakarinėse srityse. Gegužės 31 d. V. Merkulovas išsiuntė į VKP(b) CK pranešimą apie rengiamą operaciją suimti iki 5 tūkst. „antisovietininkų“, taip pat ištremti 14 469 jų šeimų narius. Pritarus CK, ši operacija įvykdyta birželio 13 d. Jos metu suimta 4550 ir išvežta 13 980 žmonių⁵⁰.

Taigi jėga prijungtos prie SSRS teritorijos buvo sovietizuojamos remiantis šimtais VKP(b) CK Politbiuro nutarimų. Kartu buvo keliami uždaviniai sugriauti buvusią valstybinę, ekonominę, nacionalinę ir kultūrinę sanklodą bei tradicijas ir įdiegti ten „socializmo sistemą“. Visose teritorijose panaikinti buvę valdžios organai, įkurti partijos komitetai ir visų lygių vykdomieji komitetai, nacionalizuota žemė, bankai, pramonė, komunalinės, prekybos įmonės, įvesti galiojantys SSRS mokesčiai, socialinio draudimo tarifai, atlyginimai. Buvusiuose dvarininkų ūkiuose paprastai buvo steigiami tarybiniai ūkiai. Vakarinėse USSR ir BSSR srityse intensyviai buvo steigiami ir kolūkiai. Pabaltijyje kolūkių steigimui taip smarkiai priešintasi, kad Politbiuras manė esant tikslinga steigti tik arteles. Skirtingai spręstos ir nacionalinės problemos: vakarinės Ukrainos ir Baltarusijos sritys buvo aktyviai depolonizuojamos; į buvusias Suomijos rajonus buvo perkeliamos žvejų, valstiečių, specialistų šeimos iš kitų SSRS regionų; Besarabijoje vokiečių piliečiai buvo evakuojami į Vokietiją ir panaikinta rumunų kalba. Sovietizacija atsargiausiai vykdyta Baltijos respublikose. Ten paliktas administracinis padalijimas, ilgiau nei kitose teritorijose veikė ankstesnės formos vietos valdymo organų sistema. Nacionalizacija vykdyta etapais. Privatims asmenims buvo paliekama gerokai daugiau žemės nei kur nors kitur. Masinių

represijų prieš kariškius imtasi tik karo išvakarėse, armijos paliktos kaip Raudonosios armijos teritoriniai korpusai. Tačiau būtent šių respublikų gyventojai, kurie iki tol gyveno nepriklausomose suvereniųse valstybėse, į sovietizaciją labiausiai žiūrėjo kaip

į nacionalinį pažeminimą ir blogį, su kuriuo reikia kovoti. Apskritai Sovietų Sąjungos–Vokietijos sutarčių padariniai tiek hitlerinės Vokietijos okupuotoms, tiek stalininės Sovietų Sąjungos „sovietizuotoms“ tautoms buvo tragiški.

Nuorodos

¹ Г. Димитров, *Дневник (9 март–6 февруари 1949)*, София, 1997, с. 182.

² *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сборник документов*, т. 1, кн. 1, сост. В. П. Ямпольский, Москва, 1995, с. 74, 79–81.

³ С. Г. Филиппов, „Деятельность органов ВКП(б) в западных областях Украины и Белоруссии в 1939–1941 гг.“, *Исторические сборники „Мемориала“*, вып. 1: *Репрессии против поляков и польских граждан*, Москва: Наука, 1997, с. 48–49.

⁴ Rusijos valstybinis socialinės-politinės istorijos archyvas (toliau – RVSPJA), f. 17, ap. 3, b. 1014, l. 57–61.

⁵ Plačiau žr.: Н. С. Лебедева, „Политбюро ЦК ВКП(б) и советизация присоединенных к СССР в 1939 г. территорий“, *Sowietyzacja Kresow Wschodnich II Rzeczypospolitej po 17 wrzesnia 1939*, Bydgoszcz, 1998, s. 32–54.

⁶ RVSPJA, f. 17, ap. 3, b. 1015, l. 1–3, 10.

⁷ Ibid., b. 1016, l. 41, 81–82.

⁸ Ibid., l. 57–59.

⁹ Plačiau žr.: Н. С. Лебедева, *Катынь: преступление против человечества*, Москва: Прогресс, 1994; N. Lebediewa, „Rozstreliwania i deportacje ludności polskiej w ZSRR w latach 1939–1941“, *Niepodległość i pamięć*, 1998, Rocznik V, Nr. 2(11); *Polacy na Wschodzie XVIII–XX wiek*, s. 179–195.

¹⁰ Plačiau žr.: *Katyn: Dokumenty zbrodni*, tom 2: *Zagłada marzec–czerwiec 1940*, opracowały W. Materski, N. Lebediewa, Warszawa, 1998.

¹¹ Rusijos Federacijos valstybinis archyvas (toliau – RFVA), f. 9479, ap. 1, b. 61, l. 47.

¹² RVSPJA, f. 17, ap. 3, b. 1016, l. 2, 3, 46, 51, 99–100.

¹³ Ibid., l. 64.

¹⁴ Ibid., b. 1019, l. 104, 105, 197.

¹⁵ Ibid., b. 1020, l. 150–156.

¹⁶ Ibid., b. 1026, l. 32.

¹⁷ RVSPJA, f. 17, dokumentų kolekcija.

¹⁸ *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сборник документов*, т. 1, кн. 1, с. 154–155; А. Э. Гурьянов, „Масштабы депортации населения в глубь СССР в мае–июне 1941 г.“, *Исторические сборники мемориала*, вып. 1, с. 156–158.

¹⁹ *Зимняя война 1939–1940*, кн. 1: *Политическая история*, отв. ред. О. А. Ржешевский, О. Вехвиляйнен, Москва: Наука, 1999, с. 185–188.

²⁰ RVSPJA, f. 17, ap. 3, b. 1025, l. 79–85.

²¹ Plačiau žr.: Н. С. Лебедева, *Катынь: преступление против человечества*, с. 243–249.

²² RVSPJA, f. 17, ap. 3, b. 1025, l. 2.

²³ Ibid., f. 17, dokumentų kolekcija.

²⁴ Ibid., f. 17, ap. 3, b. 1027, l. 4; b. 1031, l. 51–52.

²⁵ RVSPJA, b. 1026, l. 14–15.

²⁶ Ibid., l. 38.

²⁷ Ibid., b. 1031, l. 31.

²⁸ Ibid., b. 1026, l. 92–95.

²⁹ Ibid., b. 1027, l. 1a, 60.

³⁰ Ibid., b. 1029, l. 30, 48, 49.

³¹ Ibid., b. 1027, l. 27; „Правда“, 8 сентября 1940 г.

³² RVSPJA, f. 17, ap. 3, b. 1030, l. 30, 48, 49.

³³ Ibid., l. 4–10.

³⁴ Ibid., b. 1031, l. 53.

³⁵ Ibid., b. 1033, l. 114.

³⁶ Ibid., ap. 22, b. 1664, l. 9.

³⁷ Ibid., ap. 3, b. 1026, l. 67–68.

³⁸ Ibid., b. 1030, l. 36–37.

³⁹ *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне*, т. 1, кн. 2, с. 144–146.

⁴⁰ Ibid., с. 149–150.

⁴¹ Ibid., с. 247–248.

⁴² Plačiau žr.: Н. С. Лебедева, op. cit., с. 248–249, 283.

⁴³ *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне*, т. 1, кн. 2, с. 205–208.

⁴⁴ RVSPJA, f. 17, ap. 3, b. 1025, l. 30–31.

⁴⁵ Ibid., l. 9–10.

⁴⁶ Ibid., l. 34.

⁴⁷ Ibid., b. 1026, l. 44–45; b. 1028, l. 67.

⁴⁸ Ibid., l. 64–67, 158–161.

⁴⁹ Ibid., b. 1030, l. 94–95, 97–99, 167, 168, 178–179; b. 1031, l. 167–170; b. 1032, l. 30–31.

⁵⁰ *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне*, т. 1, кн. 2, с. 192–193.

Iš rusų kalbos vertė Romas Dailidėnas